

קבורה "חיתית" ליד כפר-יהושע¹

מאת

אדם דרוקס

בראשית נובמבר 1959 שוב נתגלה בעמק-יזרעאל המערבי, סמוך לכפר-יהושע (בג"צ 1671.2315), תל של כ-10 דונאם, שנעלם עד כה מעין רבים². אמנם כבר הבחינו בו סוקרי הקרן הבריטית וסימנוהו במפתם, אך לא הזכירו את שמו, ורק ציינו, שהוא גדול מן התלים הסמוכים ע'לתה (תל רעלה) ושמאם (תל שם). ותיקי כפר-יהושע מוסרים, כי בעלותם להתיישבות לא נתייחד לו כל שם בפי תושבי האיזור הערביים. העיבודים החקלאיים התכופים מאז ההתיישבות היהודית בעמק פילסו את ראשו, ובכך רק הוסיפו להשכיחו. רק עתה, עם כריית תעלה דרכו על-ידי מפעל ניקוז הקישון, שוב נתגלה התל ונעשה בו חתך בעומק של שני מטר, שחשף כמה שכבות-יישוב.

בעזרת חברי כפר-יהושע נלקטו חרסים רבים על פני התל ובחתך, המעידים, שהיה במקום יישוב למן התקופה הכנענית התיכונה א' ועד התקופה הביזאנטית. כן נראו בחתך שרידי חומות, מבנים ושכבות שריפה ואפר.

אגב עריכת הסקר נחשף, בין היתר, קבר מיוחד במינו³ של גבר כבן 40⁴, שכאלו הוטמן בארון-מתים. ה"ארון" נוצר על-ידי הצמדת כתפיהם של שני

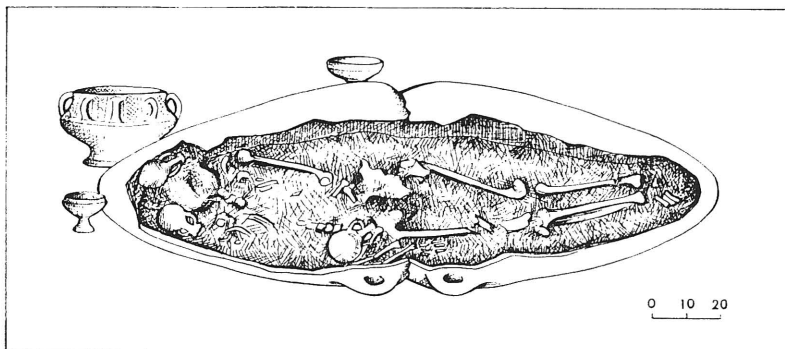
1. אני רואה חובה נעימה לעצמי להודות לגב' פרחיה בק, לגב' מרים תדמור ולחברי זאב ייבין, שקראו את טיוטת המאמר; לחברי גרשון אדלשטיין, שהכין את ציור האגרטל; לגב' מרגלית אייכלברג, שציירה את הקבורה המשותזת; ובמיוחד למר ל. י. רחמני, שלולא עזרתו הרבה לא היתה רשימה זאת רואה אור.

2. התל נתגלה הודות לערנותם של הה' מנחם זהרוני וא. ד. ביריביס מכפר-יהושע ושל ילדי בית-הספר בכפר. יעמדו כולם על הברכה.

3. הקבורה, שקנקניה נמצאו מחוצים, הוצאה בגוש-אדמה. עתה היא מוצגת במוזיאון "אוהל-שרה" של המועצה האזורית יזרעאל. הוצאת הקבורה ממקומה, העברתה ושחזור מעשה אמן — כל אלה הם פרי עבודתו של י. שנהב. גב' י. הילמן ריפאה את כלי-המנחה.

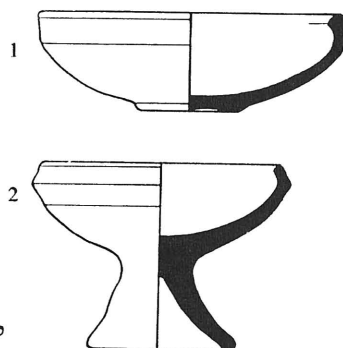
4. תודתי נתונה לד"ר ה. נתן מבית-הספר לרפואה של האוניברסיטה העברית, שהואיל להגדיר את מין השלד ואת גילו. לצערי אי-אפשר היה לבדוק את הגולגולת בגלל מצבה הגרוע.

קנקנים, לאחר שנקטמו הצוואר וחלקיה העליונים של הכתף (ראה ציור 1 ; לוח י : 1). סביב הקנקנים, ובעיקר ליד הקנקן שבו נתגלה הראש, נחשפו גושים של אדמה שרופה, שכמותם נמצאו אחר-כך גם בתוך הקנקן. סביב הקנקנים נמצאו עצמות של בעלי-חיים⁵. הקנקן שבו היה שמור הראש נשען על אבן גדולה, שוודאי הובאה למקום לשם כך.

ציור 1
שחזור הקבורה.

על הקנקן שבו היה שמור הראש וסביב קצהו נמצאו שלושה כלי-מנחה : קערית (מס' 3 ; ראה ציור 2 : 1 ; לוח י : 2), שהונחה על כתפי הנקבר ; קובעת

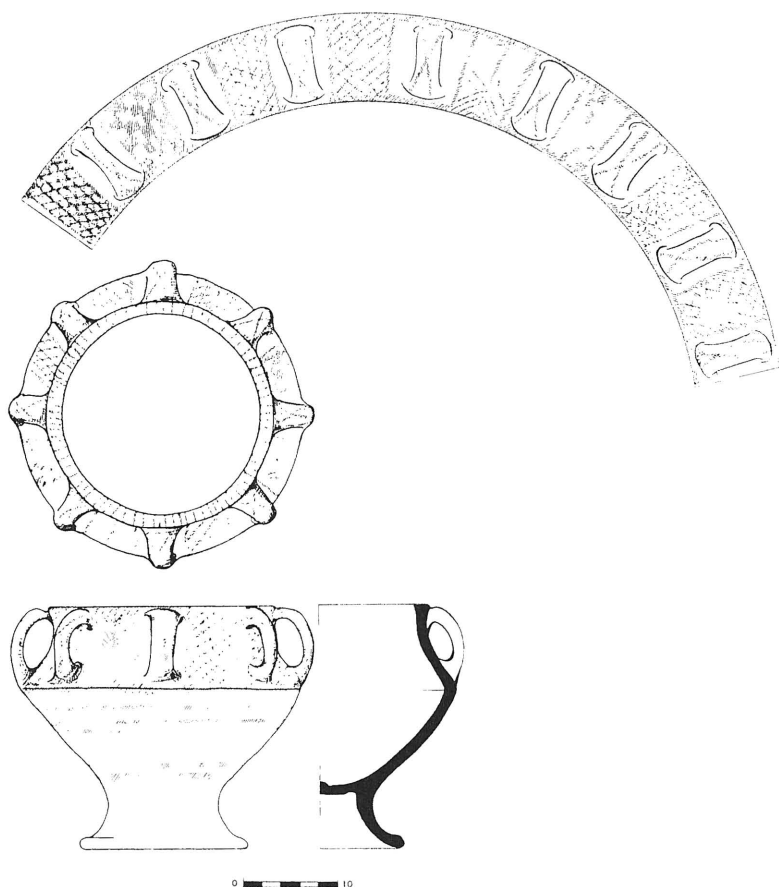

ציור 2
קערית וקובעת.

5. פרופ' ג. האז הואיל להגדיר את העצמות. בתוך האגרטל נמצאו שרידי עז או כבש, ואילו העצמות שנמצאו ליד הקבורה הן של שור ושל חזיר.

קבורה "חיתית" ליד כפר-יהושע

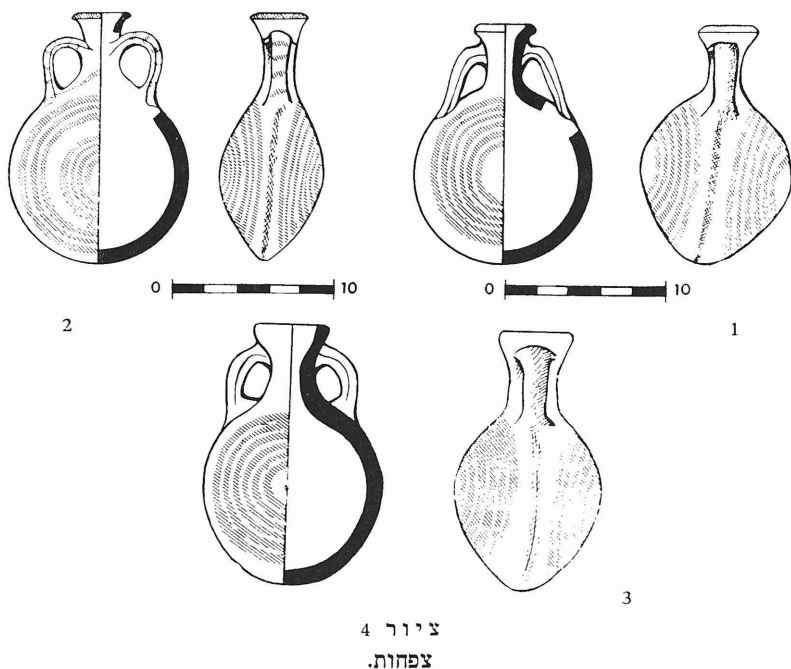
(מס' 4; ראה ציור 2: 2; לוח י: 3), שהוצבה מימין לראשו; ואגרטל (מס' 5; ראה ציור 3; לוח י: 4), שהועמד לשמאלו. לתוך האגרטל הוכנסה קעריט-ברונזה, שהתפוררה לאחר שהוצאה מן האדמה; רק שפתה נשתמרה. באגרטל ננעץ להבו של סכין-ברונזה (או מגל) (מס' 6—7; וראה לוח י: 5) והושמו בו עצמות של בעלי-חיים.⁶

ציור 3
אגרטל.

6. ראה לעיל, הערה 5.

השלד היה מונח פרקדן בתוך ה"ארון", כשראשו פונה כלפי דרום. ימינו היתה מתוחה לאורך גופו, ואילו שמאלו היתה מונחת על ירכו. חרס גדול שנשבר מן הקנקן מחץ את גולגולתו. ב"ארון" נמצאו גם כלי-מנחה. מימין לראשו של המת הונחו שתי צפחות (מס' 8—9; ראה ציור 1: 2—4; לוח יא: 2). צפחת שלישית נמצאה בין המותניים ובין הזרוע הימנית (מס' 10; ראה ציור 3: 4; לוח יא: 2). אצבע יד שמאלו של הנקבר ענדה טבעת-זהב (מס' 11; ראה לוח י: 6).

מנהג-קבורה זה אינו רגיל בארץ-ישראל. קבורה דומה (של תינוק) נתגלתה במגידו על-ידי שומאכר⁷. באזור נחשפו קבורות בשני קנקנים מן המאה הי"ב לפסה"ב, יחד עם כלי-חרס פלשתיים⁸. מצב השתמרותם של קבורות אלו גרוע, ולכן אין לדעת, מה היתה תנוחת הגופות. אלה כל הנתונים שיש בידינו על

7. G. Schumacher, *Tell el Mutesellim*, I, Leipzig 1908, p. 18, Fig. 14.

8. מ. דותן, ידיעות, כה, תשכ"א, עמ' 226; לוח ג: 3.

קבורות מסוג זה בארץ-ישראל. קבורות דומות נתגלו בתל פח'ריה⁹ (מלפני שנת 1000 לפסה"נ) ובשושן שבפרס¹⁰.

באנאטוליה היה מנהג זה נפוץ ביותר¹¹. "ארוגות" דומים מאוד לזה שלפנינו נמצאו במספר רב בהאליצ'אר הויק¹² (36 מתוך 74 הקבורות שנתגלו), שגם שם נקברו המתים פרקדן בקנקנים צמודים זה לזה. לעתים נופץ בסיסו של אחד הקנקנים, והרגליים הוכנסו לקנקן שלישי. חלק מן הקנקנים כוסה בחומר-לבנים שרוף. כן נמצאו כלי-מנחה למכביר.

ביטל ונאומאן¹³ מתארים קבורה דומה בבוגוזכאוי. הדיון הרחב ביותר בצורה זו של קבורה נערך בחיבוריהם של מלינק ואוגיץ'. אוגיץ' דן בקבורה בכדים בכלל, נוהג שיש לכרוך, לדעתו, עם הנוהג לקבור את המתים פרקדן. הוא סבור, שהנוהג לקבור בכדים היה מנהג אנאטולי, שמקורו בכרכמיש של התקופה הניאוליתית. המנהג לקבור את המתים פרקדן, לעומת זה, היה מנהג זר, שחדר לאנאטוליה מן הצפון בתקופת-הברונזה והתפשט בתקופת-הברזל. לימים התמזג המנהג המקורי עם המנהג החדש, והשתרש המנהג לקבור את המתים פרקדן ב"ארון" עשוי משני קנקנים.

הנחתו זו של אוגיץ' מתקבלת גם על דעתה של מלינק, המנסה אף להצביע על ראשית הופעתו של טיפוס זה של קבורה. השימוש הנרחב והשיטתי בו החל, לדעתה, רק בתקופה החיתית. כל הקבורות מסוג זה שנתגלו באנאטוליה הן מימיה האחרונים של האימפריה החיתית, היינו, סמוך לשנת 1200 לפסה"נ¹⁴.

A. Moortgat, apud: *Neue deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet 9 und Vorderasien*, Berlin 1959, pp. 34–35, Figs. 2–3

I. de Morgan, *Délégation en Perse. VIII: Mémoires*, Paris 1905, p. 32, 10

Fig. 65. קשה לעמוד על התאריך, אך נדמה, שהמדובר בתקופה מאוחרת בכמה מאות שנים מזו של הקבורה שלפנינו.

E. F. Schmidt, *The Alishar Hüyük-Seasons of 1928 and 1929*, I, Chicago 1932, pp. 182 ff., Figs. 120 ff.; H. H. von der Osten, *ibid.*, *Seasons of 1930–1932*, II, Chicago 1937, pp. 84 ff., Figs. 120, 140, 141, 143, 145, 150 תודתי נתונה למר מ. פראוסניץ, שהסב את תשומת-לבי לקבורות האנאטוליות.

12. ראה לעיל, הערה 11.

K. Bittel & R. Naumann. *Bogasköy-Hattuša 1931–1939*, I, Stuttgart 1952, p. 118

M. J. Mellink, *A Hittite Cemetery at Gordion*, Philadelphia 1956, 14 pp. 3 ff., 13; T. Özgüç, *Die Gestattungsgebräuche im vorgeschichtlichen*

בבואנו עתה לתאר את כלי-החרס והחפצים האחרים שנמצאו בקבר שליד כפר-יהושע נדמה, שזמנם מקביל, פחות או יותר, לקבורות הנזכרות באנא-טוליה. ואלה הממצאים:

1—2. קנקנים. — אלה כלים גדולים ורחבים, העשויים חרס גס למדי. גובהם כ-90 ס"מ. בשניהם מופיע תו-יוצר על אחת הידיות. הקנקנים אופייניים מאוד לקנקני התקופה הכנענית המאוחרת, כגון אלה שנמצאו במגידו בקברים מאותה התקופה¹⁵.

3. קעריות. — קעריות דומות נמצאו בשכבות VIA ו-VII B במגידו ובשכבה ב' בשטח ב' בחצור¹⁶.

4. קובעת. — לכלי זה קער עמוק ורגל דמויית-חצוצרה. מרבית המקבילות הן מן התקופה הכנענית המאוחרת או מראשית התקופה הישראלית. הן נחשפו במגידו, בקברים הנזכרים ובשכבות שנמצאו בהן הקעריות; וכן בחצור, בשכבה ב' בשטח ג' ובשכבה ו' בשטח ו'¹⁷.

5. אגרטל. — לכלי מפואר זה שמונה ידיות, רגל דמויית-חצוצרה וקער עמוק מאוד. מעטרת אותו מטופת אדומות, המצוירות בצורה ריתמית מעניינת. בתל אביב-הוא נמצאו כלים דומים מאוד בצורתם, אך שונים במספר הידיות ובעיטור. גם בשכבות הנזכרות במגידו ובקבריה וכן בחצור ובבית-שאן נמצאו כלים דומים, אלא שהם שונים בכמה פרטים, כגון גובה הרגל או העדרה, מספר הידיות ופרטי העיטור. הכלים מתל אביב-הוא הם מאותה התקופה ממש, ואילו רוב הכלים מקברי מגידו מיוחסים לראשית התקופה הישראלית¹⁸.

Anatolien, Ankara 1948, pp. 17 ff., Figs. 8, 9, 11; J. R. Stewart, *Archaeologia*, 86, 1936, p. 34

15. P. L. O. Guy, *Megiddo Tombs*, Chicago 1938, Pls. 33 : 8; 52 : 1;

G. Loud, *Megiddo*, II, Chicago 1948, Pl. 83 : 1; cf. Pl. 65 : 4

16. *Megiddo*, II, Pls. 65 : 9; 74 : 5; 78 : 11; י. ידין ואחרים, חצור, ב (עונה

שנייה), ירושלים תשי"ט, לוח LXXIX : 6.

17. *Megiddo Tombs*, Pls. 8 : 3; 19 : 17; 34 : 12; 35 : 28; *Megiddo*, II, Pl. 70 : 12

CXLI; 22—21 : CXVIII, 143, עמ' ב, חצור, ב, עמ' 143, לוחות

18. *Megiddo Tombs*, Pls. 9 : 2—3; 32 : 22—23; 34 : 8; 64 : 34—35; 68 : 7, 16 (!); 70 : 12; 73 : 3; *Megiddo*, II, Pls. 66 : 2—3; 69 : 16; 70 : 1

שנמצאו בשכבה VIA ובשכבות שמעליה צורתם הכללית שונה; וראה: *Megiddo*, II, Pls. 78 : 20; 79 : 2; 85 : 5; G. M. Fitzgerald, *Four Canaanite Temples*

6. קערית-ברונזה. — כאמור התפוררה הקערית לאחר שהוצאה מן האדמה, ולא היתה אפוא אפשרות לבדקה. בקברי מגידו מן התקופה הכנענית המאוחרת נמצאה קערית-ברונזה בקערה עמוקה¹⁹.
7. סכין (או מגל). — כלים דומים נמצאו בשכבה VII B במגידו, בשכבה III בתל אבו-הואם ובשכבות V ו-IV בשטח ב' בחצור²⁰.
- 8—10. צפחות. — צורתן של הצפחות, שהן קבוצה בפני עצמה, כצורת עדשה. מעטרים אותן עיטורים חד-מרכזיים. הן שונות זו מזו במקצת בצורת השפה ובנטיית הידיות, כמוהן כמקבילותיהן משכבות VII B ו-VI A במגידו, מתל אבו-הואם ומקברי מגידו, המיוחסים אף הם על-פירוב לראשית התקופה הישראלית (הצפחות מאותו הזמן שנמצאו בחצור אינן דומות ביותר לאלה שלפנינו), מבית-שמש ומלכיש²¹.

- of Beth Shan, II: The Pottery*, Philadelphia 1930, Pl. XLIII : 19 (לפי הכרטסת שבאגף-העתיקות מספרם — 32.26 — Beth-Shean P.A.M. — R. W. Hamilton, *Excavations at Tell Abu Hawam, QDAP*, IV, 1934, pp. 37–38, Nos. 231–232; J. R. Free, *The Second Season at Dothan*, pp. 37–38, Nos. 231–232; *BASOR*, 135, 1954, p. 17, Fig. 1 : 12. CXXIV; לוח ב, חצור, ב, לוח CXXIV : 12.
19. על קערית-ברונזה שנמצאה בתוך קערה ראה : *Megiddo Tombs*, Pl. 32 : 22.
 20. *Megiddo Tombs*, Pl. 167 : 2, Tomb 39 II; p. 166, Fig. 172 : 4; *Me-* 20 : 20; *CVI* : 20; לוחות ב, חצור, ב, לוחות *giddo*, II, Pl. 180 : 41; *TAH*, p. 26, Pl. XXXIII : 124.
 24. *CVII* : 24.
 21. מקבילות לצפחת מס' 8 : 34 : 13–16; 14 : 6; 17 : 2; 8 : *Megiddo Tombs*, Pls. 56 : 9; 68 : 9; 70 : 2, 3, 5; 72 : 3–7; 73 : 8; 74 : 14–15; *Megiddo*, II, Pls. 67 : 2; 80 : 5; 86 : 7; *TAH*, p. 23, Pl. XIII, No. 89; p. 29, Pl. XIV, No. 162; p. 30, No. 166; E. Grant & C. E. Wright, *Ain Shems Excavations*, IV: *Pottery*, Haverford 1938, Pl. XXXI : 5 מתקופת-הברונזה המאוחרת ב', ונדמה, שהן קדומות מאלה שלנו. ראה : חצור, ב, לוחות CXLVIII : 5 (6) ; CXXXVII : 3 (6) (כלי-יבוא ממקיני) ; כן ראה להלן, הסעיף על צפחת מס' 10.
 - מקבילות לצפחת מס' 9 : 9 : 1–2; 67 : *Megiddo*, II, Pls. 70 : 8; *TAH*, p. 19, No. 53 (54, 55); O. Tufnell, *Lachish, II: The Fosse Temple*, Oxford 1940, Pl. LIV B, No. 351; idem, *Lachish, IV: The Bronze Age*, Oxford 1958, Pl. 84, No. 953
 - מקבילות לצפחת מס' 10 : 56 : 9; 34 : 13–16; 19 : 2; *Megiddo Tombs*, Pls. 86 : 6, 9; *Lachish*, (וראה הסעיף על צפחת מס' 8)

11. ט ב ע ת. — הטבעת עשויה כולה זהב. צורת גבה כצורת חרפונית. על הבסיס אין כל כתב או סימן. ייתכן, שהיתה בצד זה לוחית קטנה עם חותם שנעלמה. לא נמצאו לה מקבילות, פרט לטבעת מימי השושלת המצרית הי"ט שנמצאה בבית-שמש²².

מנהג-קבורה מן הטיפוס שנתגלה בתל שליד כפר-יהושע אינו רגיל בארץ-ישראל, אך הוא דומה מאוד למנהגי-הקבורה החיתיים שרווחו באנאטוליה סמוך לשנת 1200 לפסה"נ. מרבית כלי-המנחה שהונחו ליד המת דומים לכלים שנמצאו בשכבות VII B ו- VI A במגידו ולכלים שנתגלו במקומות אחרים בשכבות המקבילות על-פירוב לשכבות אלו במגידו.

אפשר אפוא לקבוע, שהשלד שלפנינו הוטמן בסוף התקופה הכנענית המאוחרת או בראשית התקופה הישראלית, היינו, במאות הי"א—הי"ב לפסה"נ. האם מותר להניח על-סמך המקבילה החיתית, שגם בבקעת מגידו נקבר איש חיתי ?

952. IV, Pl. 84, No. 84; חצור, ב, לוחות CXXX : 10-13; CXL : 5-6; CXLIII : 2-4 (וראה הסעיף על צפחת מס' 8, בעניין חצור).

22. A. Rowe, *A Catalogue of Egyptian Scarabs in the Palestine Archaeological Museum*, Cairo 1936, pp. 188-189, Pl. XX : PAM No. 1.5945 (XIX Dyn.); E. Grant, *Ain Shems Excavations*, II, p. 88, Pl. LI : 34 שחרפוניותיהן אינן מזהב, כ-אם מאבן (סטיאטית) או מפיאנס, אולם צורתן החיצונית דומה לזו שלנו, ראה : חרפושיות מסטיאטית — *Megiddo Tombs*, Pls. — *ibid.*, Pl. — חרפונית מפיאנס — 131 : 10; 165 : 3, 7; p. 172, Fig. 176 : 13-16 165 : 4